

A SZEJM ÉS A KORMÁNY
(LENGYEL KIRÁLYSÁG, 1815–1830)

Legújabb történetírásunk figyelme elsősorban a régi lengyel állam (Rzeczpospolita) időszaka lengyel parlamentarizmusának problémáira összpontosult, vagyis a 15. századtól az állam 1795-ben bekövetkezett bukásáig tartó korszak kérdéseire (éppen e korszak átfogó feldolgozását nyújtja „A lengyel szejm történeté”-nek Jerzy Michalski szerkesztésében megjelent első kötete). Az utóbbi években különös érdeklődést kelt az első és a második világháború közötti Lengyel Köztársaság parlamentje. Amennyiben tehát most szót kérek a kiváló szakemberek e körében, noha közelebbről nem foglalkozom állam- és jogtörténeti kérdésekkel, akkor ezt csak azért teszem, hogy felhívjam a figyelmet még egy szejmre, amely ugyan csak négy alkalommal ülésezett, de mégis jelentős szerepet játszott parlamentáris hagyományaink fenntartásában. A Lengyel Királyság parlamentjére gondolok, arra az alkotmányos monarchiáéra, amelyet dinasztikus kapcsolat fűzött össze az orosz császársággal, s amelyet az 1815. évi bécsi kongresszus hozott létre.

Három összetevőből – a képviselőházból, a szenátusból és a királyból – álló parlament volt ez, amelyben a döntő szerepet a király játszotta. A királyé volt a kezdeményezés a törvényhozásban, ő szentesítette a törvényeket, ő nevezte ki a szenátorokat, valamint ő döntött a szejm összehívásáról. Az I. Sándor által a királyságnak adott 1815. november 27-i alkotmány értelmében a szejmnek kétévenként kellett volna harminc napon át tanácskoznia. A képviselőket járási gyűléseken választotta meg a földbirtokkal rendelkező vagyonos nemesség (az Ancien Régime-nek az egész nemességet felsorakoztató lengyel járási gyűléseivel ellentétben) azok közül, akik maguk is ehhez a réteghez tartoztak. A városi polgárok gyűlései által választott képviselők is többségükben nemesek voltak (ebben az esetben vagyoni cenzus volt érvényben, vagy pedig végzettséghez és értelmiségi típusú foglalkozás gyakorlásához volt kötve a választóképesség).¹ Az egymást követő szejmeken a nemesség aránya nőtt, és 1830-ban 85 százalékot ért el.²

Az alkotmány ellenére, a tizenöt év alatt a király mindössze négy alkalommal hívta össze a szejmet: 1818-ban, 1820-ban, 1825-ben, vala-

mint 1830 tavaszán. Régi összetételében a szejmet ötödik alkalommal a novemberi felkelés ideiglenes kormánya hívta össze, és 1830. december 18-án kezdte meg tanácskozását. A következő év január 25-én tartott ülésén a szejm törvénybe iktatta a Romanovok trónfosztását, megszakította az uniót az orosz császársággal és ezzel a korábbi határozatlan és ingatag akciókat Oroszország elleni felszabadító háborúvá alakította.³

Mielőtt azonban erre még sor került volna, ez a parlament mind az alkotmányos, mind pedig az alkotmánnyal ellenkező összes korlátozás ellenére (ilyen volt például a császár által 1825-ben az alkotmányhoz csatolt híres „kiegészítő cikkely”, amely megszüntette a szejm tanácskozásainak nyilvánosságát),⁴ fórumává vált annak a harcnak, amely az állam függetlenségének az 1815. évi alkotmány által biztosított határok között való megőrzéséért folyt. A parlament szerepének a megítélésében állandó konfrontáció alakult ki egyfelől a király és egyben orosz császár felfogása, másfelől a liberális lengyel nemesség értelmezése között, amely a szejmben a független nemzet legmagasabb rendű képviselőjét látta.

E politikai harc során modern típusú parlamenti ellenzék alakult ki, amelynek élén a Lengyel Királyság nyugati területeinek (főleg Kalisz környékének, ezért nevezik őket „kalisziaknak”) tehető földbirtokos rétegének haladó köreiből verbuválódó képviselők álltak.⁵ Az első két szejm tanácskozásainak nyilvános volta hozzájárult ahhoz, hogy minél szélesebb körben kapcsolódjanak be a politikai életbe egyrészt Varsó felvilágosult polgárai, másrészt pedig – a sajtón keresztül – a Lengyel Királyság és más lengyel területek újságolvasó közönsége.

A történetírás eddig főleg a szejm törvényhozási tevékenységével, a törvénytervezetek körüli viták történetével, valamint a lengyel papság akkori konzervatív politikája elleni harccal foglalkozott. A kutatásban kisebb hangsúlyt kapott a szejmnek a kormánnyal szembeni ellenőrző funkciója. Ez részben azzal magyarázható, hogy többek között az akkori cenzúra tevékenységének a következtében szegényes a forrásanyag.

Az akkori minisztériumok, amelyeket kormánybizottságoknak neveztek, az alkotmány rendelkezései értelmében kötelesek voltak tevékenységükről időszakos beszámolókat készíteni a Lengyel Királyság Államtanácsa számára; ez a szerv évente általános jelentést készített, amely a király elé került. Az éves jelentések alapján készítették el a szejm ülései közötti időszakokat átfogó jelentéseket; az Államtanács által történt jóváhagyás után ezeket a jelentéseket a szejm minden ülészaka alkalmával a két ház első együttes ülésén olvasták fel.

A jelentést (akárcsak a Varsói Hercegség szejmjein is) a belügyminiszter expozejá előzte meg; ezt a funkciót a kongresszusi királyság fennállásának egész időszakában, vagyis 1830-ig Tadeusz Mostowski töltötte be. Az expoze általános koncepcióját Ignacy Sobolewski miniszter, a Lengyel Királyság ügyeiben illetékes, Pétervárott székelő államtitkár dolgozta ki. Ez a terjedelmes dokumentum, amely, akárcsak a lengyelországi szerveknek a császárral és az államtitkársággal folytatott egész levelezése, franciául íródott, részletesen szabályozta, hogy milyen legyen a miniszteri expoze felépítése és milyen főbb gondolatokat tartalmazzon.⁶ Az expozenak három részből kellett állnia. Az első résznek a tragikus múltat kellett bemutatnia, vagyis azt, hogy milyen katasztrófális állapotban volt a Lengyel Királyság akkor, amikor kivonult onnan Napóleonnak az orosz csapatok által legyőzött hadserege. A második, a legerjedelmesebb rész az újonnan létrehozott állam alkotmányos alapjainak dicsőítését, valamint a kormány eredményeinek bemutatását volt hivatva tartalmazni. A jövővel foglalkozó harmadik résznek azt a ragyogó perspektívát kellett felvázolnia, amelyet a Legfelségesebb Úr uralkodása biztosít majd a Királyságnak. És valóban, a fenti előírásoknak és a kor frazeológiájának megfelelő módon voltak megfogalmazva Tadeusz Mostowski miniszternek mind a négy egymást követő országgyűlésen elhangzott beszédei. Az expoze után került sor a jelentés felolvasására, amelynek szövegét nyomtatott formában minden képviselő megkapta, majd pedig a jelentés a külön a képviselőházban és külön a szenátusban megalakított egy-egy bizottság elé került.⁷ Sajnos, nem ismerjük e bizottságok tanácskozásának a lefolyását, de a forrásokban fennmaradt gyér számú utalás arra enged következtetni, hogy a képviselők nem szorítkoztak csupán a kormányjelentés szövegének az elemzésére, hanem különösen kétes esetekben igyekeztek ellenőrizni az abban közölt adatokat és egyúttal sokoldalú bírálatban részesítették mind az általános politikát, mind pedig az egyes minisztériumok adminisztrációs gyakorlatát. A viták eredményeképpen dolgozták ki az ügyvezett „Észrevételeket”, amelyeket a szejm tanácskozásának utolsó napjaiban ismertettek és megvitatás után ünnepélyes, alattvalói hűségükről biztosító felirat kíséretében továbbítottak a császárnak. Nem csoda tehát, hogy az uralkodó elégedetlenségét nem a miniszteri expoze váltotta ki, de nem is az Államtanács jelentése, hanem éppen ezek, az országgyűlés két háza által megfogalmazott „Észrevételek”, noha a szenátus észrevételei rendkívül körültekintően voltak megszógezve.

Az első szejm tanácskozását bekeresztő, 1818. április 27-én el-

hangzott beszédében ugyan I. Sándor kijelentette: „Ti, szabadon választottak, szabadon tanácskozhattatok. Ez a kettős szabadság mindig tényleges jellemzője lesz annak a népképviselőnek, amelynek összehívásával az volt a szándékom, hogy véleményében őszintén és teljesen kifejeződjék a közvélemény”.⁸ Nem kellett azonban sokáig várni a császár igazi reagálására sem az Államtanács jelentésének országgyűlési vitája után. A pétervári államtitkár 1818. november 8-i kiáltványában, amely „a Legfelsőbb Úr gondolatait és megjegyzéseit” is tartalmazza, már olvasható a figyelmeztetés: „... Igen fontos, hogy a két ház pontosan tartsa magát ahhoz a hatalomhoz, amelyet számukra e tekintetben az alkotmánynak a Népképviselőtről szóló 154. cikkelye kijelöl. Ez a cikkely nem hatalmazza fel őket arra, hogy dorgálják a kormány cselekedeteit, nem hatalmazza fel őket arra, hogy szemrehányásokat tegyenek a kormánynak, hanem csupán arra, hogy kifejezzék véleményüket az országgyűlés elé terjesztett jelentésekről”.⁹

A császár elégedetlenségére utaló e jelzések ellenére, a következő országgyűlések „Észrevételei”, különösen az 1820. évi szejmé, amely még a viszonylagos szabadság körülményei közepette ülésezett, élesen bíralták a kormány tevékenységét. Mindenek előtt felléptek az alkotmány védelmében, rámutattak azokra az esetekre, amikor az alkotmányt megsértették a miniszterek, vagyis gyakorlatilag maga a császár és annak Királyságbeli helytartói, de amiről az akkori körülmények között természetesen nem lehetett nyíltan beszélni. Éles bírálatban részesült a kormány gazdaságpolitikája is, amelyet költségesnek, ésszerűtlennek és hatástalannak tartottak. Bírálták többek között a Nagyszínház építését, amely nehéz tömbjével mindmáig uralja a varsói Színház teret. A képviselők úgy vélték, hogy a városnak nagyobb szüksége van csatornázásra, közvilágításra és az utcák kikövezésére. Kimutatták a bányászat és a kohászat fejlesztésére fordított beruházások gazdaságtalan voltát.¹⁰

A parlament két házának idézett „Észrevételei” olyan érdekes dokumentum, amely (a képviselői petíciókkal kiegészítve) fényt vet az akkori országgyűlési képviselők politikai kultúrájának színvonalára, függetlenségi törekvéseire, társadalmi helyzetére, gazdasági mentalitására. Így tehát a parlament két házának a kormánnyal szemben érvényesülő ellenőrzési funkciói, valamint az e funkciók gyakorlása során létrejött dokumentáció különös érdeklődésre tarthat számot és szélesebb körű felhasználást érdemel a történeti kutatásokban. Ennek az anyagnak a jelentőségét az a tény is hangsúlyozza, hogy – amint azt Władysław Zajewski he-

lyesen megfogalmazta – „a 19. század közepén a lengyelek politikai kultúrájában a szejm volt a legmagasabb rendű, a legnagyobb nemzeti értékeket ápoló intézmény ...”¹¹

Az országgyűlési „Észrevételek” forrásértéke abban rejlik, hogy kritikai fényben láttatják az Államtanács jelentéseit, amelyeket az eddigi történetírásban teljesen mértékadónak tekintettek. Ezzel szemben az országgyűlési bizottságok „Észrevételei” lehetővé teszik a jelentések számos adatának helyesbítését, azokét az adatokét, amelyek az akkori „sikerpropagandát” voltak hivatva szolgálni, s amelyek igen távol álltak a valóságtól. A fenti okokból célszerűnek bizonyult mind az Államtanács jelentéseinek, mind pedig az országgyűlési „Észrevételeknek” a kiadása.¹²

A jelentések jellegével a kortársak is tisztában voltak. Az egyik népszerű korabeli verselő, Marcin Molski így írt az államtanácsi jelentések végleges szövegének szerkesztőjéhez, Kajetan Koźmianhoz címzett versében:

„Szívem első gondolata az volt,
Hogy köszöntsem barátaim ünnepét.
Második gondolatom az volt,
Hogy tisztelegjek az országos érdemek előtt.
A két gondolatot összekötve ünneplem
a Te névnapodat.
Jelentésed a szejmben gyógyír volt
honfitársainknak.
Tisztelem a vegyész tehetségét,
Aki mézskőből alabástromot csinált
varázslatos beszédével.

Nagy megkönnyebbülés volt, hogy reményt adtál,
Hogy jobban fognak menni a dolgok, mint eddig.
Az ország hasznos változásokat várhat,
Ha az Államtanácsban több Koźmian fog ülni”¹³

Annak ellenére, hogy a kortársak bírálata néha talán túl éles volt, Koźmian pedig túl egyoldalúan védelmezte az általa szerkesztett kormányjelentéseket,¹⁴ nem lehet kétséges, hogy az országgyűlésnek a kormánnyal szemben gyakorolt ellenőrzési funkciói jelentős szerepet játszottak a Lengyel Királyság politikai életében.

Jegyzetek

1. Charte Constitutionnelle du Royaume de Pologne, Dziennik Praw Królestwa Polskiego, I. k. 1816. 3–103., lengyel és francia szöveggel; lásd még: Historia państwa i prawa Polski III, Od rozbiorów do uwłaszczenia, szerk. J. Bardach és M. Senkowska-Gluck. Warszawa, 1981. 317–330.
2. J. Skowronek, Skład społeczny i polityczny sejmów Księstwa Warszawskiego i Królestwa Kongresowego: Przegląd Historyczny 1961. 3. sz. 468–476.
3. Wl. Zajewski, Rola sejmu w Powstaniu Listopadowym. In: Powstanie Listopadowe 1830–1831. Dzieje wewnętrzne. Militaria. Europa wobec Powstania, szerk. Wl. Zajewski. PWN. Warszawa, 1980.
4. Article additionnel, Artykuł dodatkowy. Kiegészítő cikkely az alkotmányhoz, amely arról intézkedik, hogy „a sejm két háza a bizottságok választása és minden más tanácskozás és vita idejére mindig titkos részleggé fognak válni”. Dziennik praw ..., 9. k., 1825. 91–98., lengyel és francia nyelvű szöveg.
5. H. Wieckowska, Opozycja liberalna w Królestwie Kongresowym 1815–1830. In: Rozprawy historyczne III.. 1923–1925; Etudes sur les mouvements libéraux et nationaux de 1830. Paris, 1932.
6. Jagelló Könyvtár. kéziratok. 6366 III. sz., 53–64.
7. Az Államtanács által szerkesztett négy egymást követő jelentés, amelyek közül az első 1816–1817-re, a második 1818–1819, a harmadik 1820–1823-ra, a negyedik 1824–1828-ra vonatkozik, a varsói Központi Régi Levéltárban (Archiwum Główne Akt Dawnych) maradt fenn, a Lengyel Királyság Államtanácsa dokumentumainak I. sz. gyűjteményében (122, 127, 143, 149 sz.), az első jelentés a császár számára készült francia nyelvű változatban is fennmaradt (123 sz.).
8. Dyaryusz Sejmu Królestwa Polskiego 1818, kiadta Siarczyński. Warszawa, 1818. III. k.
9. Archiwum Główne Akt Dawnych. Államtanács I, 251. sz. 148.
10. Az országgyűlés két házának „Észrevételei” a sejm dokumentumainak pusztulása következtében szétszórta maradtak fenn; az „észrevételek” francia változata csak az 1818–1819-re vonatkozó jelentés esetében maradt fenn: Observations de la Chambre du Sénat sur le rapport du Conseil d'Etat présenté en 1820 (Államtanács I. 130. 132 sz.). Feltételezhető, hogy a jelentések és az „Észrevételek” teljes dokumentációja francia nyelven Leningrádban maradt fenn.
11. Wl. Zajewski. Rola sejmu ..., 98.
12. M. Molski, Do Jaśnie Wielmożnego Kajetana Kozmiana, Radcy Stanu, Kawalera orderu Śgo Stanisława dn. 7 sierpnia 1818 r. (Warszawa, 1818).
13. K. Kozmian emlékirataiban tiltakozik a vádak ellen: „Akik nem emlékeznek, nem tudják, vagy nem hiszik, néznek utána az államtanács irataiban, az államtitkárság irataiban. Én ezekből az iratokból állítottam össze az Államtanács jelentéseit ..., amelyeket emlékezetemben és szívemben őrzök. Amit írok, és amit írtam, az tagadhatatlan, támadhatatlan igazság”. K. Kozmian, Pamietniki. Wrocław, 1972. III. k. 67.
14. Obraz Królestwa Polskiego w okresie Konstytucyjnym. I. k. Raporty Rady Stanu 1816–1828. szerk. J. Leskiewiczowa és Fr. Ramotowska. Warszawa, 1984.